Як почали просити старого Палату та й врешті упросили, аби оповів їм, молодим товаришам, яку цікаву історію з селянського життя. З його білих вусів курилася іронія.

— Я вже маю вісімдесять літ та й живу, мабуть, вісім-десять літ отут на однім місці. Були такі часи, коли я був паном, тоді як служив у дворі писарчуком під рукою економа. А були такі часи, що я не вилазив з церкви, як був дяком, і тоді говорив так, як всі попи говорять, боявся потім всіляких духів. Як був музикантом, чи то нечищена горілка, чи то нервове заняття по ночах з циганами,— все те наводило перед очі всіляку нечисту силу. Отак сидиш допізна з молодими парубками, байка іде така безконечна і страшна, що святі на образах ховаються у свої яскраві шати. А сопілка висотує з грудий такий сум, що молоді парубки хилять дуже широкі плечі додолу і брудними рукавами обтирають сльози, а потім складаємося на око горілки та посилаємо найсміливіших двох або трьох до коршми. За ними тягнуться всі чорти, визвані в хаті, там їх так богато, як на весіллю. А по дорозі пристають до них страхи з-під мостів, з нечистих місць, злітають з тих деревин, де повісився хто, йде з парубками ціла банда. То вже як створить арендар, то розливає зо страху горілку, бо руки йому трясуться, бо цих парубків ловила нечиста сила аж під його двері. Розповідають так докладно про тих дітчиків, що все були існіські такі, як арендар. Жид рахує гроші або й без гроший вигонить їх з хати і засуває двері на всі спусти. Не раз заходили, як жид дуже скоро гасив, до його курника та, що попало, тому крутили відразу в'язи. Гуска — не гуска, курка — не курка. З горілкою і з добичею приходили веселі, бадьорі, здається, що чорти не хотіли брати участі в кари гіднім ділі і вже не приходили з парубками до хати. Заслонювали веретами вікна, на сопілці не грали ані не співали, але ломили сусідські плоти, і піч незабавки гуділа від червоної полуміні. Господиня і сусідські дівки поралися та варили м'ясо, господар хати шукав келішка, але великого, і все йшло скоро вперед. За півтори години сиділи всі коло стола, пили та їли, але байок не вповідали. Дисципліна була коло стола велика, найдужчий мав власть і карав, хто лиш голосніше крикнув. Як різне по морді, то й кров ллється в порцію. Так мусило бути, бо буки тоді

ще давали. Піде злодюга жид до війта, нанесе горілки йому, а той збере радних, і як знайдуть в хаті при забаві, то найменше по двайцять п'ять буків дістане кождий. Як бачите, дисципліна мусила бути, небезпека перед ворогом велика...

Та пийте ж цей чай, горілки тепер нема та й не можу пити, а ви не парубки, але учителі з високими пенсіями.

***

— А за теперішні часи, панове колеги, дійсно тяжко вам до забави що розповісти. Я учителював по своїй карієрі музиканта довго, трийцять п'ять років, привик до неписьменних мужиків, то були і діти, і їх міг хто-будь повернути в свій бік. Ще боялися дуже панщини і панів, жидів отак не мали за нічо, сміялися з них. Потім зачали заводити товариства тверезості, бо дуже стали грунти тратити. Зайдуть до мене до школи війт, та й радні, та й пленіпотенти повигонять дітий зі школи, порозсідаються в лавки і п'ють та співають, що аж саля шкільна, п'ять метрів широка і п'ять довга, вилазить з вуглів. Досвітком приходять жінки шукати чоловіків, намовлять їх додому і, намовляючи, сідають та п'ють горілку з ними, і знов на двайцять чотири години є мішане товариство. То тут, аби вже був професор університету, то не видержить довше, як добу так, що я не раз вставав з-під лавки, а на лавках, на каталозі валялися недоїдені оселедці, кавалки сала, а чути було горілкою каталоги ще з місяць.— Не то що тепер, панове колеги! Збереться, бувало, рада і ухвалить: "Так і так, це професор нелю-дений, він дітий нам не вчєє добре", зберуться до старости, вернуть з паперем, но і дадуть пару волів, заладують тебе з родиною, і їдь в інше село годитися: кілько корців збіжа дістанеш, кілько дров, чи маєш псалтир читати в церкві, чи цілу службу співати. Мука була, і тому треба було і пити, і терпіти, і вонітувати разом. Та, як кажу, прийшла тверезість, а потім парасолі, а як підросли хлопці ті, що навчилися читати, то й книжечки, і газета, наука Наумовича, змінювався селянський світ, та поволі. А потім вибори та хрунівство, та "Січі", вже ні панів, ні жидів

ніхто не боявся. Йшла така велика лава в червоних стяжках, що всі вступалися з дороги.

***

— А найновішого інтересного я нєбогато годен розповісти. А отут дивіться через вікно. Це такий кутик мого села, навіть має назву. Цей кутик під панським лісом. Ліс шумить, навіває в душу всілякі забаганки, то платви треба, то оголоблів до саний, то молодої смерічки на деревце весільне, богато люди потребують ліса. А з того ревізії по хатах, процеси, кошта і кримінали. Тамті кути села не мають тих лісових навичок, а ці оді-дичили по предках. Дідичність, як знаєте, річ тяжка, аби її злизати параграфом. Десь давно по другім кінці села, того вже відси не видите, то був великий став, то там довгі роки, і я пам'ятаю, ще валялися сіті та неводи, але то давно, здається, що і той кут ставовий мав свою дідичність, але став висох та й дідичність також. А тут ліс росте і дідичність. Через то цей кутик, перед вікнами в мене, дивний є, розпроцесований, розжертий, щодня ліцитації, бо такої зажертості між властями і мужиками я не тамлю. Селяни всі ненавидять від маленького урядничка аж до великого, я такого, що тепер, ніколи не бачив. Йде боротьба безпощадна, і отаку вам забавну історію скажу. Я вже і очий добрих не маю, але дивувало мене тото, що майже щодня бачу вулицями людий святочно вбраних. І хлопці, і жінки, і діти. Чи пам'ятка, чи яке церковне свято, забогато свят. Питаю свого старого сусіда: "Даниле, а кажіть, чи таких богато свєт у вас настало?" — "Ге, пане навчитель, такі свєтошні чєси настали, бо, видите, приходе з дзвінками пани та всю одежину хапають, котра добра, а коло церкви стоїть наш вартівник. Як лиш вздрить бричку з панами, то біжить щодуху на цей кутик. Все, що жив, кидає з рук роботу і вбираєси в свєтошне, а на постелі та й на лаві все дрантє стоїть так, що пани то в руки не хотє брати. Отож пани спаціруют та й мужики спаціруют, та й таких свєт у нас кілька раз на тиждень, бо бог знає до кого прийдуть. Оден за кримінал, оден ручєв, тепер межи людьми нема рєду. Зразу то ховали в такого ґазди, що він без мотилиці , але прийшли такі зрадники, то як напали пани на того ґазду, то вівезли відти щось сім фір найкращої

одежини. А що млинків, січкарень і возів. Зойк під небо був, але не помогло, то відтогди, пане навчитель, як пани є в нас, то мужики свєткують і ходе по-свєтошному. А ви фасуєте пенції, то можете ходити подерті".

***

— Так, панове колеги, це є найцікавіше, що я вам мав вповісти, а більше нічого не знаю, бо вже-м дуже старий, но і дурний.